

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ОЦІНКИ ОЩАДНОГО ПОТЕНЦІАЛУ НАСЕЛЕННЯ НА ПІДСТАВІ ДАНИХ ДЕРЖАВНОЇ ОФІЦІЙНОЇ СТАТИСТИКИ

Т.М. Ільченко, аспірант

ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет», м. Дніпропетровськ

Розглянуто основні джерела офіційної статистичної інформації щодо заощаджень населення: баланс грошових доходів та витрат населення, вибіркові обстеження бюджетів домашніх господарств та національні рахунки України.

Ключові слова: *ощадний потенціал населення, статистика, бюджету домашніх господарств.*

В статье рассмотрены основные источники официальной статистической информации о сбережениях населения: баланс денежных доходов и расходов населения, выборочные обследования бюджетов домашних хозяйств и национальные счета Украины.

Ключевые слова: *сбережения населения, статистика, бюджеты домашних хозяйств.*

Для забезпечення сталих темпів економічного розвитку Україна відчуває сьогодні гостру потребу в інвестиціях. За низького рівня іноземних інвестицій заощадження домашніх господарств стають одним із найвагоміших потенційних джерел внутрішніх інвестиційних ресурсів. У зв'язку з цим питання статистичного дослідження соціально-економічних характеристик та фінансів домогосподарств набувають значної актуальності.

Серед економістів та статистиків збиранню інформації про населення завжди надавалося велике значення. Так, наприклад, статистичні дані про бюджети домогосподарств дозволили відомому німецькому економісту та статистику Е.Енгелю сформулювати «закони», які виражають залежність структури витрат сімей від їхніх доходів. Роботи Енгеля стали основою для подальших економіко-математичних досліджень у сфері споживання. Проте варто зауважити, що сьогодні проблеми статистичного аналізу фінансової та економічної діяльності домашніх господарств залишаються малодослідженими. В російській та вітчизняній економічній літературі майже відсутні роботи, присвячені цьому науковому питанню. Серед невеликої кількості таких робіт можна відзначити роботи російських науковців: С. Шашнова, А. Сурінова, К. Чабану, та українських: О. Гладуна та В. Головка. Саме нестача наукових робіт із зазначеної проблематики робить актуальними подальші розробки в цьому напрямку.

Метою цієї статті є викладення методологічних основ оцінки ощадного потенціалу населення на підставі даних державної статистики та аналіз основних джерел офіційної статистичної інформації про населення.

У сучасній економічній науці сформувалося декілька основних методологічних підходів до оцінки ощадного потенціалу населення. Найпоширеніший з них передбачає оцінку ощадного потенціалу населення на підставі даних офіційної регулярної статистичної інформації.

Цей підхід базується на використанні в процесі дослідження обсягів заощаджень населення даних обстежень, що здійснюються офіційними органами статистики відповідної країни (в Україні – Державним комітетом статистики України). Такі регулярні офіційні дані, що характеризують обсяги та структуру доходів і витрат домогосподарств, а

також багато інших різноманітних показників економічної діяльності громадян, надають достатню інформацію для того, щоб оцінити процес формування заощаджень населенням.

У рамках зазначеного підходу використовується два основних методи для розрахунку обсягу заощаджень домашніх господарств.

Перший - сальдовий метод, відповідно до якого обсяги заощаджень населення визначаються як різниця між особистим використовуваним доходом та споживчими видатками домогосподарств [1, с.188, 2, с.14].

Особистий використовуваний дохід дорівнює величині загального доходу домогосподарств за вирахуванням податків на доходи і майно та інших обов'язкових платежів (внесків на соціальне страхування). До споживчих видатків населення належать витрати на придбання продуктів харчування, одягу, оплату послуг та всі інші витрати на споживання, за винятком видатків, які можуть розглядатися в якості інвестицій, наприклад, купівля, будівництво або ремонт житла.

Згідно з другим методом обсяг заощаджень населення визначається як приріст активів домашніх господарств за деякий період часу (переважно за рік). У цьому разі заощадження вже розраховуються як чисте придбання активів за вирахуванням чистого нагромадження зобов'язань населення [1,2,3,4].

При використанні останнього методу слід звернути особливу увагу на такі аспекти.

По-перше, серед науковців дотепер існують принципові методологічні розбіжності щодо визначення обсягів заощаджень за цим методом. Так, російські професори Ю. Кашин та І. Хоминіч розуміють під заощадженнями сукупність виключно фінансових активів населення, до яких вони відносять готівкові кошти в національній та іноземній валютах на руках у населення, кошти населення в національній та іноземній валютах, розміщені на депозитних та поточних банківських рахунках, вкладення населення у цінні папери та страхові технічні резерви [3, с.44, 4, с.20]. Таким чином, зазначені науковці при розрахунку показника обсягу заощаджень населення не враховують витрати на придбання громадянами нефінансових активів, зокрема житла. На думку професора Ю.Кашина, останні є інвестиційними витратами, що обслуговуються заощадженнями, і тому повинні додаватися до суми звичайних споживчих витрат населення, та не можуть розглядатися як заощадження [5, с.107].

У свою чергу, такі науковці, як О. Ватаманюк і С. Шашнов, витрати населення на придбання житла розглядають вже не як споживчі витрати, а саме як заощадження, і тому визначають останні, вже як зміну фінансових та нефінансових активів домогосподарств за певний період часу [1, с.189, 2, с.15].

По-друге, відповідно до цього методу заощадження можна розрахувати двома способами. Якщо користуватися західною термінологією, як «потік» чи як «запас». У першому випадку заощадження визначаються як зміна (приріст/скорочення) активів населення за визначений період часу, тобто як елемент обороту. У другому випадку - як сукупність нагромаджених активів населення на визначену дату, тобто як елемент залишку [3, с.44].

Як уже зазначалося раніше, комплексну інформацію про рівень доходів, витрат та обсяги фінансових активів і пасивів населення в нашій країні надає Державний комітет статистики України. В нашій державі головними джерелами офіційної регулярної статистичної інформації щодо заощаджень населення є:

- 1) баланс грошових доходів і витрат населення;
- 2) вибіркові обстеження умов життя домогосподарств;
- 3) національні рахунки України.

Баланс грошових доходів і витрат населення (БГДВН) має довгу історію свого існування та розроблявся ще за часів адміністративно-командної економіки СРСР. Він традиційно використовується у вітчизняній статистиці як один із інструментів для аналізу доходів, витрат і заощаджень домогосподарств.

За часів існування СРСР, основний макроекономічний аналіз динаміки організованих заощаджень населення здійснювався у балансі грошових доходів і витрат населення за статтею «Приріст вкладів, придбання облігацій державної внутрішньої виграшної позики та інших цінних паперів». Проте сам баланс як статистичний документ у радянські часи був закритим для широкого використання [6, с.224].

У сучасній Україні баланс грошових доходів і витрат населення щорічно розробляється Державним комітетом статистики та публікується у пресі. До 2001 року для складання цього балансу використовувалася застаріла методика, основа якої залишилася ще з часів директивно-планової економіки. В цей період у БГДВН відображалися грошові доходи, отримані домогосподарствами у вигляді оплати праці, пенсій, стипендій і різних видів допомоги, надходжень від продажу продуктів сільського господарства та доходів від продажу іноземної валюти. У складі грошових витрат і заощаджень населення розрізнялися видатки на купівлю товарів і оплату послуг, обов'язкові платежі і добровільні внески, приріст заощаджень у вкладах, придбання цінних паперів та видатки на придбання іноземної валюти [7, с.380].

У період переходу України до ринкової економіки назріла потреба вивчати заощадження на принципово новій методологічній базі. В цих умовах більшість вітчизняних науковців піддала гострій критиці існуючу методику складання балансу грошових доходів і видатків населення. Так, наприклад, М. Савлук зазначав, що така схема балансу побудована надто збільшено і не відображає багатьох нових процесів, які відбуваються у сфері грошових доходів і видатків населення під впливом ринкового реформування економіки. В ньому, зокрема, не виокремлюються такі актуальні у сучасних умовах джерела доходів, як доходи від підприємницької діяльності, доходи від власності та доходи від її продажу, що істотно обмежує можливості використання балансу грошових доходів і витрат населення для аналізу трансформаційних процесів у сучасному суспільстві [6, с.110, 111].

Відтак вітчизняні вчені наголошували на необхідності перевести розрахунок балансу грошових доходів і витрат населення на нову методичну базу, яка ґрунтувалася б на загальноприйнятих міжнародних стандартах. Починаючи від 2002 року Держкомстат розробив нову форму розрахунку доходів та видатків населення, яка базується на Стандартах системи національних рахунків в частині складання рахунків сектору домашніх господарств. Було суттєво змінено склад статей і принципові підходи до їх формування. Введено нові статті доходів та видатків, такі як прибуток та змішаний дохід, доходи від власності, фінансові вкладення [8, с.451]. Важливими відмінностями нової методології є визначення доходів і видатків населення не лише у грошовій, але і в натуральній формі, відмова від системи їх балансування і застосування принципу нарахувань [6, с.228].

У 2003 році Держкомстат продовжив удосконалення методології розрахунку балансу доходів і видатків населення. Грошові доходи тепер не відокремлюють від сукупних доходів, а у складі одного з пунктів доходів ураховують соціальні трансферти в натурі. Доходи і видатки більше не містять статей щодо купівлі та продажу валюти [9, с.421]. Однак методика розрахунків доходів, видатків та заощаджень населення, запропонована Державним комітетом статистики України, потребує свого подальшого удосконалення.

Ще одним із важливих джерел статистичної інформації про населення є вибіркові обстеження умов життя домогосподарств.

Нагальна необхідність інтенсифікації процесів збирання та обробки статистичних даних обумовила широке застосування вибіркового методу як основного методу збору інформації у різних сферах існування суспільства, зокрема й у статистиці доходів та видатків населення. Сутність вибірки як різновиду статистичного спостереження полягає в тому, що обстеженню підлягає не вся первинна (генеральна) сукупність, а лише відібрана у певний спосіб частина цієї сукупності. Вибіркова сукупність репрезентує генеральну, а тому усі її статистичні характеристики розглядаються як оцінки відповідних характеристик генеральної сукупності.

Застосування вибіркового методу для потреб суспільства має давню історію. Найбільше поширення він отримав наприкінці XIX – на початку XX століття і з того часу активно використовувався для обстеження бюджетів сімей у статистиці Російської імперії, потім у СРСР, а після 1991 року і в Україні [10, с.4, 5]. Взагалі, слід зазначити, що обстеження бюджетів сімей є найбільш важливим вибірковим обстеженням для будь-якої країни, результати якого дозволяють дослідити джерела і структуру доходів, структуру витрат, умови життя, зайнятість, стан здоров'я населення тощо. Крім того, такі обстеження також дозволяють встановити залежність між рівнем доходів домогосподарств та іншими соціально-економічними характеристиками його членів, такими як вік, стать, зайнятість, рівень освіти, умови проживання та інші.

Упродовж 1990-х рр. вибіркові обстеження бюджетів сімей в Україні проводилися за методикою часів директивно-планової економіки [10, с.8]. Проте така застаріла методологія не враховувала змін, що відбувалися в економіці в нових умовах переходу до ринкових відносин, за що гостро критикувалася науковцями. Як її головний недолік зазначався галузевий принципи формування вибірки, який не дозволяв охопити обстеженням усі верстви населення [10, с.8; 11, с.4]. Так, зміни, що відбувалися в країні на початку 1990-х рр. призвели до появи нових соціальних верств населення (підприємців, фермерів тощо), люди почали працювати на кількох роботах, виникло реальне безробіття. При застосуванні старого галузевого підходу до проведення обстеження всі ці категорії населення взагалі не мали можливості потрапити до вибірки, таким чином, існуюча структура вибірки перестала відповідати генеральній сукупності.

Ще одним недоліком радянської методології визнавалася важка програма самого обстеження для респондентів, коли витратні позиції треба було реєструвати практично щодня протягом багатьох років, поки сім'я знаходилась у вибірці. Трудомісткість обстеження призводила до збільшення відмов від участі в ньому. І якщо раніше на людину можна було вплинути адміністративними методами, то в нових умовах така можливість відсутня [10, с.10].

До того ж стара методологія проведення обстеження вимагала балансування доходів та витрат сімей. Якщо за часів існування СРСР отримати додатковий (не за місцем основної роботи) дохід було досить важко, то в сучасних умовах це не є проблемою. Певна частина доходу взагалі не декларується. Тому домогтися за результатами обстеження балансування доходів і витрат населення стало практично неможливо [10, с.10].

У другій половині 1990-х рр. минулого століття сукупність зазначених причин гостро поставила питання про реформування вибіркового обстеження бюджетів сімей. Враховуючи назрілі проблеми з цього питання, Держкомстатом України у 1998 році були проведені підготовчі роботи, а з 1 січня 1999 року було запроваджене вибіркоче обстеження умов життя домогосподарств за новою програмою, що базувалася на загальноприйнятих міжнародних стандартах [12, 13].

Перш за все галузева вибірка була замінена більш репрезентативною територіальною вибіркою, що дало змогу задіяти в процесі обстеження майже всі верстви населення [10, с.11; 13].

Крім зміни принципу побудови вибірки, з метою мінімізації навантаження на домогосподарство були розроблені та впроваджені принципово нові порядок проведення опитування та інструментарій обстеження. Так, домогосподарство почало вести тижневий щоденник поточних витрат тільки два тижні на квартал, що дозволило значно скоротити витрати часу респондентів [13].

Ще одна ключова риса нової методології полягає у повній відмові від методу складання балансів доходів та видатків сімейних бюджетів. До того ж в основу визначення рівня життя населення були покладені показники видатків домогосподарств. Вони вважаються більш надійним джерелом даних, аніж доходи, справжній розмір яких респонденти дуже часто схильні приховувати.

Таким чином, починаючи з 1 січня 1999 року вибіркові обстеження умов життя домогосподарств за вдосконаленою методологією проводяться в нашій країні на регулярній та добровільній основі [13]. Щороку для участі в цьому обстеженні відбирається 12 977 домашніх господарств, які представляють усі регіони України (в тому числі у міській місцевості - 8 975, у сільській – 4 002).

Вибіркове обстеження умов життя домогосподарств України передбачає три складові частини із застосуванням різних інструментів обстеження для одержання інформації.

1. Збір даних щодо загальної характеристики домогосподарства – основне (базове) інтерв'ю. Опитування домогосподарства проводиться на початку обстеження за програмою відповідного запитальника стосовно загальних характеристик домогосподарства: його складу, житлових умов, наявності та використання земельних ділянок, худоби і птиці та характеристики його членів: антропометричних даних, рівнів освіти, статусів зайнятості тощо.

2. Спостереження за витратами та доходами господарств протягом кварталу. Здійснюється за допомогою двох інструментів обстеження:

– тижневого щоденника поточних витрат, який заповнюється безпосередньо домогосподарством двічі на квартал. У ньому респонденти (домогосподарства) щоденно записують усі витрати та надають їх детальний опис;

– квартального запитальника, за допомогою якого проводиться квартальне опитування домогосподарства у перший місяць після звітного кварталу. На цьому етапі здійснюється збір даних щодо значних та нерегулярних витрат, зокрема пов'язаних з купівлею продуктів харчування для споживання протягом тривалого періоду часу, а також – щодо доходів домогосподарства.

3. Одноразові тематичні опитування, що здійснюються за допомогою анкет під час проведення квартального опитування та надають інформацію щодо витрат домогосподарств на будівництво та ремонт житла і господарських будівель, наявності в домогосподарствах товарів тривалого користування, оцінки членами домогосподарств стану свого здоров'я та рівня доступності послуг охорони здоров'я та самооцінки домогосподарствами рівня достатності своїх доходів.

Головною перевагою вибірових обстежень умов життя домогосподарств у порівнянні з балансом доходів та витрат є значно ширша деталізація джерел доходів та видатків населення. Так, у складі грошових доходів населення у вибірових обстеженнях виокремлюють оплату праці, доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості, доходи від власності, від продажу нерухомості, особистого і домашнього майна та сільськогосподарської продукції; пенсії, стипендії, різні види допомоги, аліменти, грошову допомогу від родичів та інших осіб.

Негрошові доходи включають вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та самозаготівель; безготівкові пільги та субсидії на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива; безготівкові пільги на оплату санаторно-курортних путівок, купівлю ліків і лікування, на оплату послуг транспорту та зв'язку; допомогу від родичів та інших осіб продовольчими товарами [13]. Для порівняння, в балансі доходів та витрат населення доходи визначаються лише за чотирма джерелами (статтями), які до того ж майже зовсім не відповідають статтям доходів у вибіркових обстеженнях [9, с.421]. Це призводить до помітних відхилень у структурі доходів населення, визначених за даними цих двох статистичних джерел. Аналогічні проблеми торкаються і визначення структури витрат, яка також є значно більш деталізованою за матеріалами вибіркових обстежень. Так, наприклад, крім неспоживчих грошових видатків, у вибіркових обстеженнях окремо виділяються статті про заощаджені грошові суми та суми, витрачені домогосподарствами на такі цілі – видатки на купівлю акцій, валюти, вклади до банків. Крім того, окремими статтями визначені купівля нерухомості, капітальний ремонт і будівництво житла та інших будівель [13].

З огляду на вищенаведене, ряд вітчизняних науковців наполягає на необхідності переведення розроблення балансу грошових доходів і видатків населення на ту саму методичну базу, на якій здійснюється вибіркоче обстеження умов життя домогосподарств, оскільки остання ґрунтується на загальноприйнятих міжнародних стандартах і відповідає сучасній економічній ситуації в Україні. На їхню думку, методика розробки балансу доходів та витрат не така прогресивна і досконала, оскільки її основа формувалася ще в умовах директивної радянської економіки [6, с.112].

Тривалий час вибіркоче обстеження, як спосіб отримання інформації про економічну поведінку населення, вважався одним із найнадійніших. Проведення вибіркових обстежень умов життя домогосподарств було визнано одним із найбільш ефективних способів отримання достовірної статистичної інформації про економічну, в тому числі й оцядну, поведінку населення. Серед основних переваг подібного виду обстеження відзначаються такі:

1) вибіркоче обстеження можуть проводитися з будь-якою періодичністю, дозволяють більш оперативно отримувати результати, гнучко змінювати програму обстеження;

2) статистичні органи мають можливість отримувати інформацію про обсяг та структуру доходів і витрат населення не за допомогою непрямих (побічних) даних, а безпосередньо від населення;

3) вибіркоче обстеження передбачають не тільки визначення загального обсягу доходів і витрат населення, але і детальний облік їх структури. Наприклад, тільки вибіркоче обстеження умов життя домогосподарств дозволяють отримати такий найважливіший показник рівня життя, як питома вага витрат на харчування в структурі видатків населення;

4) проведення вибіркових обстежень передбачає поділ витрат домашніх господарств на дві групи: споживчі та неспоживчі, що дозволяє здійснити безпосередню оцінку заощаджень, які формуються населенням.

Водночас, на думку багатьох фахівців, дані про рівень особистих заощаджень за матеріалами вибіркових обстежень умов життя населення є недостатньо репрезентативними. Це пов'язано перше за все з проблемою актуалізації вибіркової сукупності, що виникла останнім часом. У зв'язку з тим, що участь домашніх господарств в обстеженні здійснюється на добровільній основі, закономірно, що у вибіркової сукупності не представлені найбільш забезпечені верстви населення, які відіграють особливо важливу роль у формуванні заощаджень. Не маючи

бажання афішувати справжній рівень своїх доходів, вони відмовляються від участі в обстеженні, що не дозволяє отримати достатньо надійних результатів [1, с.201; 2, с.16; 6, с.231; 11, с.5]. Також вказується на те, що дані вибірових обстежень не дають змоги поглиблено проаналізувати заощадження населення, у зв'язку з тим, що не містять усіх їх складових [6, с.230].

Проте, незважаючи на зазначені недоліки, матеріали вибірових обстежень умов життя домогосподарств є майже єдиним, хоча, на жаль, і не універсальним, джерелом інформації про деякі статті доходів і витрат населення, що дозволяє отримати більш коректні оцінки особистих заощаджень.

Важливим джерелом макроекономічних даних в економіці України, у тому числі й стосовно заощаджень населення, є Система національних рахунків (СНР) – комплексна, послідовна, узгоджена система оцінки економічних операцій і показників, які застосовуються для опису та аналізу макроекономічних процесів.

Перехід макроекономічної статистики України на принципи СНР розпочався з 1993 року. За методологічну основу національного рахівництва в Україні було взято Систему національних рахунків, прийняту у 1993 році Комісією Європейських співтовариств, Міжнародним валютним фондом, Організацією економічного співробітництва та розвитку, Організацією Об'єднаних Націй та Світовим банком. Найсуттєвішою відзнакою СНР ООН 1993 р. є те, що в ній значно більше уваги, ніж у попередніх версіях, приділяється методологічним проблемам складання національних рахунків за секторами економіки та аналізу міжсекторальних взаємозв'язків. Групування інституціональних одиниць за секторами економіки – це зовсім новий для нашої статистики напрям у дослідженні структури економіки країни. Відповідно до своїх функцій та структури економіки України інституційні одиниці-резиденти групуються в п'ять інституційних секторів економіки: нефінансові корпорації, фінансові корпорації, сектор загального державного управління, домашні господарства, некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства [14].

Серед перелічених секторів особливе місце посідає сектор «Домашні господарства». Саме аналіз національних рахунків цього сектору дозволяє отримати унікальну комплексну інформацію щодо економічної та фінансової діяльності населення.

Відповідно до концепції національного рахівництва домашні господарства визначаються як сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Ці особи можуть перебувати у родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати у будь-яких з цих стосунків, або бути і в тих, і в інших стосунках. Домогосподарство може складатися і з однієї особи [14].

Серцевиною усієї системи національних рахунків, її найважливішою та найскладнішою складовою частиною є секторальні рахунки. Сьогодні Держкомстат щорічно розробляє для економіки в цілому та її інституційних секторів такі національні рахунки: рахунок товарів і послуг, рахунок виробництва, рахунки розподілу та використання доходу, рахунок утворення доходу, рахунок розподілу первинного доходу, рахунок вторинного розподілу доходу, рахунок перерозподілу доходу в натурі, рахунки використання доходу, рахунки нагромадження, рахунок капіталу та фінансовий рахунок.

Виділення в СНР сектору «Домашні господарства» дозволяє визначити вклад цього сектору в створення та використання валового внутрішнього продукту, а також детально дослідити процеси утворення, розподілу і

перерозподілу доходів населення, їх використання на споживання і заощадження, фінансування нагромадження капіталу, операцій з фінансовими активами та зобов'язаннями.

У системі національних рахунків використовуються різноманітні показники доходів, які у більшості випадків розраховуються на валовій або чистій основі (відповідно з урахуванням споживання основного капіталу чи без нього) та відображають різні етапи розподілу доходів: первинний дохід, наявний дохід та скоригований наявний дохід.

Первинні доходи домашні господарства отримують у результаті первинного розподілу доданої вартості. До них належать оплата праці найманих робітників, змішаний дохід та дохід від власності. Процес формування первинних доходів населення можна простежити за допомогою рахунку розподілу первинного доходу. Так, найбільша частка в структурі первинних доходів домогосподарств припадає на оплату праці найманих працівників – винагороду у грошовій та натуральній формі (оцінену у грошовому виразі), яку роботодавець повинен виплатити найманому працівникові (резидентові чи нерезидентові) за виконану роботу.

Другим за вагомістю компонентом первинного доходу домашніх господарств є змішаний дохід – валовий дохід від виробничої діяльності цього сектору, у якому не можна відокремити оплату праці та прибуток [1, с.195]. Особливість третього компонента – доходів від власності – полягає в тому, що вони створюються не у процесі виробництва, а завдяки праву володіння активами. Держкомстат визначає доходи від власності як первинні доходи, які одержують власники фінансових активів (проценти, дивіденди тощо) і матеріальних невироблених активів (рента, яку одержують власники землі, запасів корисних копалин тощо) від надання їх у користування іншим інституційним одиницям.

Сума трьох перелічених компонентів доходу сектору домашніх господарств за вирахуванням виплачених ним доходів від власності визначає валове сальдо первинних доходів зазначеного сектору.

Передбачається, що не всі первинні доходи можуть бути використані домашніми господарствами на споживання та заощадження. Частина з них передається домашніми господарствами іншим секторам економіки у вигляді поточних податків на доходи та майно, обов'язкових внесків на соціальне страхування та інших поточних трансфертів (різноманітних добровільних внесків, пожертвувань, штрафів тощо). Натомість має місце і зустрічний потік соціальних допомог, крім допомог у натурі (пенсії, стипендії, субсидії, допомоги у разі непрацездатності, інвалідності, вагітності, догляду за дітьми тощо) та інших поточних трансфертів (страхові виплати, страхові відшкодування тощо) сектору «Домашні господарства» від інших секторів економіки. Такий зустрічний рух потоків поточних трансфертів відображається на рахунку вторинного розподілу доходу сектору «Домашні господарства». Таким чином, за допомогою цього рахунку можна дослідити, як первинні доходи трансформуються у наявний дохід сектору в результаті отримання та передачі поточних трансфертів. Балансуючою статтею зазначеного рахунку є валовий наявний дохід, який домашні господарства можуть використовувати на кінцеве споживання та заощадження [15, с.16, 17].

Крім того, у СНР враховується, що трансферти можуть надаватися домашнім господарствам не тільки в грошовій, але і в натуральній формі (безоплатні послуги закладів охорони здоров'я, освіти, культури тощо), що, безумовно, збільшує їх сукупні ресурси. В рамках рахунку перерозподілу доходів у натурі, шляхом додавання до валового наявного доходу всіх отриманих домогосподарствами соціальних трансфертів у натурі, розраховується показник валового скоригованого наявного доходу, який дозволяє більш точно визначити обсяги кінцевих споживчих витрат та заощаджень населення.

На етапі використання доходу валовий наявний дохід сектору домашніх господарств розподіляється на кінцеві споживчі витрати і валове заощадження. За визначенням Державного комітету статистики України, кінцеві споживчі витрати домашніх господарств містять витрати на придбання споживчих товарів і послуг за рахунок власних коштів, а також споживання товарів і послуг, одержаних у натуральній формі у складі заробітної плати, а також вироблених для власного кінцевого споживання. Не входять до складу кінцевого споживання товари, придбані домашніми господарствами для виробничих потреб та для валового нагромадження капіталу: будинки і квартири, товари для ремонту або перебудови житлових приміщень; цінності (ювелірні вироби, дорогоцінне каміння, картини, антикваріат). У рамках рахунка використання доходу валові заощадження сектору «Домашні господарства» розраховуються сальдовим методом, шляхом вирахування із валового наявного доходу кінцевих споживчих витрат. Чисте заощадження визначається різницею між валовим заощадженням і спожитим упродовж поточного року капіталом.

Заощадження в СНР є одночасно вихідним потоком для рахунків використання доходу та вхідним потоком для блоку рахунків нагромадження, до яких відносять рахунок операцій з капіталом, фінансовий рахунок та рахунок інших змін в активах [16, с.7]. Тобто особливістю рахунків нагромадження є те, що на них відображаються не формування ресурсів та їх використання, а зміни фінансових активів або зобов'язань за певний період.

Система національних рахунків, що розробляється державною статистикою України, довгий час обмежувалася складанням у блоці рахунків нагромадження виключно рахунка операцій з капіталом. Створення методологічної бази побудови фінансового рахунка та проведення експериментальних розрахунків його показників були здійснені Держкомстатом протягом 2001-2002 рр. Проте розроблення і публікація фінансового рахунка як офіційного документа здійснюється, починаючи лише з підсумків 2003 року [17, с.8]. Щодо рахунка інших змін в активах, то він в Україні і досі не проводиться.

Рахунок капіталу, що належить до групи рахунків нагромадження, відображає вартість нефінансових активів, придбаних або переданих домашніми господарствами. Ресурсна частина цього рахунка має назву «Зміни в зобов'язаннях і чистому багатстві». У цій частині відображається чисте заощадження – балансує стаття, що переноситься з рахунків використання доходу, а також одержані та сплачені капітальні трансферти. Капітальні трансферти визначаються Держкомстатом як трансферти, які пов'язані з придбанням чи вибуттям активів учасників операцій. У рахунку капіталу показуються капітальні трансферти, одержані (сплачені) інституційними секторами від інших інституційних секторів економіки (податки на капітал, інвестиційні субсидії та інші капітальні трансферти, пов'язані з безоплатним надходженням чи передачею активів капітального характеру). Частина використання цього рахунка – «Зміни в активах» - показує вартість нефінансових активів, придбаних або вибутих у результаті різних операцій, до яких належать валове нагромадження та споживання основного капіталу, зміна запасів матеріальних оборотних коштів, придбання за винятком вибуття цінностей та невироблених нефінансових активів.

Балансує стаття рахунка капіталу – це чисте кредитування, чисте запозичення. Вона відображає перевищення або нестачу джерел фінансування сектору «Домашні господарства» порівняно з витратами на чисте придбання нефінансових активів. Зазначена балансує стаття рахунка капіталу має прямі зв'язки з фінансовим рахунком сектору.

Згідно з СНР ООН 1993 року фінансовий рахунок відображає операції з фінансовими активами й зобов'язаннями, що здійснюються між інституційними одиницями національної економіки (резидентами) та між резидентами й іншими країнами світу (нерезидентами), а також показує роль окремих категорій фінансових інструментів у цих операціях.

Відповідно до системи національного рахівництва у фінансовому рахунку виділяють сім основних категорій фінансових активів: монетарне золото та спеціальні права запозичення, готівкові гроші та депозити, цінні папери, крім акцій, кредити та позики, акції та інші цінні папери, які забезпечують участь у капіталі, страхові технічні резерви та інша дебіторська (кредиторська) заборгованість.

У структурі рахунку відсутня балансуєча стаття, яка переноситься на інший рахунок. У той же час сальдо фінансового рахунку, визначене як різниця між чистими прийнятими зобов'язаннями та чистими прийнятими фінансовими активами, дорівнює за абсолютним значенням, але з протилежним знаком, балансуєчій статті рахунку операцій з капіталом – «Чисте кредитування / чисте запозичення». Остання ж відображає обсяг фінансових ресурсів, який один із секторів економіки передає іншим секторам для фінансування капітальних витрат. Таким чином, на фінансовому рахунку відображаються зміни обсягів фінансових ресурсів, які отримують сектори нетто-позичальники (ті, що мають дефіцит), беручи на себе зобов'язання або скорочуючи активи та обсяги фінансових ресурсів, які віддають сектори нетто-кредитори, розподіляючи фінансові активи та скорочуючи зобов'язання.

Інформація, що міститься в рахунку капіталу та фінансовому рахунку, дозволяє дослідити процеси нагромадження та інвестування на макрорівні, відстежувати канали, через які заощадження потрапляють до кінцевого позичальника, проходячи через різноманітні фінансові установи та перебуваючи в різних категоріях фінансових активів.

Підбиваючи підсумки, можна відзначити, що для оцінки ощадного потенціалу населення та аналізу його динаміки система показників, що розраховується в рамках СНР, є значно інформативнішою та зручнішою, ніж існуюча сьогодні в країні статистична база. До важливих переваг системи національного рахівництва перед іншими джерелами статистичної інформації щодо економічної діяльності населення, зокрема і формування заощаджень можна віднести таке.

По-перше, використовуючи показники СНР, можна дослідити процес формування заощаджень як окремо по сектору «Домашні господарства», так і у його тісному взаємозв'язку з іншими інституційними секторами економіки, що забезпечує системність та комплексність аналізу.

По-друге, оцінка ощадного потенціалу населення на підставі показників СНР забезпечує можливість міжнародних зіставлень отриманих результатів.

Проте, незважаючи на всі зазначені переваги, в системі національних рахунків є певні складності, пов'язані з обліком основних показників доходів, витрат та заощаджень за інституційними секторами. Це пов'язано з великим поширенням в економіці України явищ, які важко виміряти (тіньова економіка, монопольне ціноутворення), відсутністю деталізації рахунків за підсекторами, відсутністю деяких важливих рахунків (зокрема рахунка інших змін в активах) тощо.

Підсумовуючи огляд джерел даних стосовно особистих заощаджень, необхідно зауважити, що одержання достовірних і надійних статистичних даних є сьогодні однією з ключових проблем під час аналізу будь-яких економічних процесів. Проте сучасна офіційна регулярна статистика економічної та фінансової діяльності населення в нашій країні має значну кількість дефектів та невирішених методологічних проблем. Це стосується як статистики доходів і витрат, так і статистики фінансових активів і зобов'язань населення. Відповідно

використання зазначених показників для розрахунку обсягів заощаджень домашніх господарств може призвести до значних помилок та відхилень отриманих результатів від реального стану речей.

У той же час, незважаючи на всі свої недоліки, офіційна регулярна статистика доходів, видатків, активів та зобов'язань населення є безальтернативною базою для проведення досліджень процесу формування особистих заощаджень. Усі інші методи передбачають використання в той чи інший спосіб офіційних статистичних даних. Кожен з них перевіряє, доповнює та інтерпретує ці дані, проте жоден не може замінити первинного статистичного обліку.

SUMMARY

THE METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF ESTIMATION OF HOUSEHOLD SAVINGS ON THE BASIS OF OFFICIAL STATISTICAL DATA

T.N. Ilchenko

The main sources of official statistical information about household savings, such as: balance of population income and expenditure, sampling observations of household and Ukrainian's national accounts are analyzed in the article.

Key words: household savings, budgets, statistical information.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ватаманюк О.З. Заощадження в економіці України: макроекономічний аналіз: монографія. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2007. – 536 с.
2. Шашнов С.А. Сбереження домашніх хозяйств и проблемы их статистического изучения на микроуровне // Вопросы статистики. - 2003. - №1. - С. 13-25.
3. Кашин Ю. Финансовые активы населения (сбережения): подход к оценке уровня жизни // Вопросы статистики. - 1998. - №5. - С. 43-51.
4. Хоминич И.П. Финансовые активы домашних хозяйств в структуре инвестиционных ресурсов // Банковские услуги. 2003. №9. С.19-26.
5. Кашин Ю.И. О мониторинге сберегательного процесса // Вопросы экономики. -2003. - №6. - С. 100-110.
6. Доходи і заощадження населення в перехідній економіці України / за ред. С. Панчишина та М. Савлука. - Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. - 406 с.
7. Грошові доходи і витрати населення // Статистичний щорічник України за 2000 рік. – Київ: Техніка, 2001. - 598 с.
8. Доходи і витрати населення // Статистичний щорічник України за 2002 рік. – Київ: Техніка, 2003. - 663 с.
9. Доходи і витрати населення // Статистичний щорічник України за 2003 рік. – Київ: Консультант, 2004. - 631 с.
10. Гладун О.М. Вибіркові обстеження домогосподарств в Україні: історичний аспект // Статистика України. - 2007. - №3. - С. 4-12.
11. Суринов А.Е. Обследования бюджетов домашних хозяйств в России. Проблемы и перспективы // Вопросы статистики. - 2003. - №9. - С.3-9.
12. Постанова Кабінету Міністрів України від 2 листопада 1998 р. № 1725 «Про проведення обстеження умов життя у домогосподарствах» // офіційний сайт Верховної Ради України: <http://zakon.rada.gov.ua>
13. Методологічні коментарі для користувачів щодо програми та системи показників вибіркового обстеження умов життя господарств: матеріали офіційного сайту Державного комітету статистики України: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
14. Класифікація інституційних секторів економіки: матеріали офіційного сайту Державного комітету статистики України: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
15. Чабану К.Г. Финансы домохозяйств в системе национальных счетов // Вопросы статистики. - 2003. - №9. - С.10-21.
16. Зезенько Л.Л. Фінансовий рахунок – невід’ємна складова СНР // Статистика України. - 2002. - №2. - С.7-11.
17. Головка В. Макроекономічний аналіз економіки України на основі рахунків фінансових потоків // Банківська справа. - 2005. - №3. - С.3-30.

Надійшла до редакції 27 листопада 2009 р.